MİLLÎ MÜCADELE'DE DİN ADAMLARI[1]

- Ordudaki askeri gaza ve cihada teşvik için askerin maneviyatını yükselten, ordunun galip gelmesi için dua eden “ordu şeyhi” ilk olarak Fatih Sultan Mehmed zamanında atanmış olmak birlikte savaşlarda padişahların yanında ulema sınıfının önde gelenlerini görmek mümkündür. Mesela; Devletin kurucusu Osman Gazi’nin yanında Şey Edebali hazretlerini görüyoruz, Sultan II. Murad’ın İstanbul kuşatması sırasında Emir Şemsettin Buhari’yi, İstanbul’un Fethi sırasında Fatih Sultan Mehmed’in yanında hocası Akşemsettin’i, Kanuni Sultan Süleyman’ın Zigetvar Seferi sırasında Nurettinzade Şeyh Müslihuddin Efendi’yi, Aziz Mahmut Hüdayi hazretlerinin Ferhat Paşa ile Tebriz seferine katılmasını, İştibli Emir Abdülkerim Efendi’nin Estergon seferine, Sultan II. Osman’ın Lehistan seferi sırasında Şeyh Beşir

[1] Ali Sarıkoyuncu’nun ilgili makalesinden faydalanılmıştır.

Efendi'nin yanında olduğu vakidir. Galata Mevlevihane'si Postnişîni Adem Dede Hotin seferine, Muhammet Nazmî Efendi 1663 senesindeki Uyvar seferine, Derviş Çelebi 1672'deki Kamaniçe seferine katılmışlardır. Vanî Mehmet'in 1683'teki Viyana kuşatmasında ordu vaizi olarak görevlendirildiği bilinmektedir. Bunlardan başka, Sultan II. Mustafa'nın Avusturya seferine, Bosnalı Mustafa Efendi ile birlikte Kasım Paşa, Fatih, Beyazıt ve Süleymaniye Camilerinin vaizlikleri görevini de üstlenmiş olan Himmetzâde Abdullah Efendi'nin ordu vaizi olarak katıldığı görülmektedir. Ordu sefere çıktığında padişahların yanında dönemin ileri gelen din adamlarından silah kuşanarak askere moral vermek ve zafer kazanmak için dua ettiklerini ve savaşta yer aldıklarını görüyoruz.

- Vatanın işgallerden kurtarılması ve milletin bağımsızlığının korunması için, pek çok din adamı önemli hizmetlerde bulunmuşlardır. Onlar, cami kürsülerinde, meydanlarda düzenlenen mitinglerde kurdukları cemiyetlerde, hatta cephelerde halka rehberlik etmişlerdir. Ayrıca bu

uğurda hiç çekinmeden mallarını sarf edenler olduğu gibi, bir kısmı da şehit olmuştur.

- Milli Mücadelede şehit edilen din adamlarından bazıları;
- Nisan 1920'de Gönen Müftüsü Şevki Efendi Anzavur'un adamlarınca,
- İvrindi'de Dersiam Ali Rıza Efendi Yunan askerlerince,
- Ekim 1920'de Müderris Sivaslı Ali Kemali Efendi Delibaşlı Mehmet taraftarlarınca,
- Nisan 1921'de de Bilecik Müftüsü Mehmet Nuri Efendi Yunan kuvvetlerince
- 2 Şubat 1926'da Eşme Müftüsü Hacı Ahmet Nazif Efendi'de Milli Mücadele'deki hizmetleri yüzünden Madanoğlu Mustafa'nın yakınları tarafından şehit edilmiştir.

- **Denizli Müftüsü Ahmet Hulusi Efendi:**
- İzmir'in işgalinden sadece dört saat gibi kısa bir süre sonra düzenlediği mitingde "işgal edilen memleket halkının silaha sarılması dini bir

görevdir." diyen Müftü Ahmet Hulusi Efendi'nin etrafında Denizlililer hemen birleşmişleridir. O, bu tarihi konuşmasında şöyle diyordu:

- "Muhterem Denizlililer!... Bugün sabahın erken saatlerinde İzmir, Yunanlılar tarafından işgal edilmiştir. Bu tecavüze karşı hareketsiz kalmak, din ve devlete ihanettir, vatana karşı işlenen suçların, Allah ve tarih önünde affi imkânsız ve günahtır. Cihat, tam manasıyla teşekkül etmiş dini görev olarak karşımızdadır.
- Hemşehrilerim, karşımıza çıkarılan dünkü tebaamız Yunan'a biz mağlup olmadık. Onlar öteki düşmanlarımızın vasıtasıdır. Yunan'ın bir Türk beldesini ellerine geçirmelerinin ne manaya geldiğini, İzmir'de şu birkaç saat içinde işledikleri cinayetler gösteriyor. Silahımız olmayabilir, topsuz, tüfeksiz olarak sapan taşları ile de düşmanın karşısına çıkacağız. İstiklal aşkı, vatan sevgisi, haysiyet şuurumuz ile, kalbimizdeki iman ile mücadelemizin sonunda zafer kazanacağız. Bu uğurda canını verenler şehit, kalanlar gazidir.

- Bu mutlak olarak cihad-ı mukaddestir. Sizlere vatanımızı düşmana teslim etmekten başka bir çarenin olmadığını söyleyenler, düşman esareti altında olanlardır. Onlar, irade ve kararlarına sahip değillerdir. Bu vaziyette onların emri ve fetvası aklen ve dinen caiz, makbul ve muteber değildir. Doğru olan vatan savunması ve bağımsızlık uğruna cihattır. Korkmayınız. Üzülmeyiniz. Bu liva-yi hamdin altında toplanınız ve mücadeleye hazırlanınız. Müftünüz olarak Cihad-ı Mukaddes Fetvasını ilan ve tebliğ ediyorum. Elinizde hiçbir silahınız olmasa dahi üçer taş alarak düşman üzerine atmak suretiyle mutlaka fiili mukabelede bulununuz."
- Ahmet Hulusi Efendi'nin konuşması ve düzenlenen miting, çevre il ve ilçelerde de etkili olmuştur. 16 Mayıs Cuma günü Acıpayam, Sarayköy ve Tavas ilçelerinde, 17 Mayıs Cumartesi günü ise Çal ilçesinde mitingler düzenlenmiş ve Yunan işgalini protesto telgrafları çekilmiştir.
- Diğer taraftan Müftü Ahmet Hulusi Efendi ilk fiili savunma örgütünü kuranlardandır. Denizli Kuva-yi Milliyesi adını alan bu teşkilatın sevk

ve idaresi için yakından ilgilenmiştir. Dinar ve Afyon-Karahisar'a gitmek suretiyle bu ulusal kuvvetin ikmalini sağlamıştır. Milli Mücadele'de Denizli hatta sadece Milli Mücadele denildiği zaman ilk akla gelen isim kuşkusuz onun ismidir.

- Bu yüzden “İstiklal Savaşı'nda Garp Cephesi Nasıl Kuruldu?” adlı eserin yazarı Rahmi Apak'ın da tespit ettiği gibi, "Yalnız Denizlililer değil, bütün Türk milleti Ahmet Hulusi Efendi ile iftihar edecektir."

- **Sarayköy Müftüsü Ahmet Şükrü Efendi:**
- Bir diğer din adamı Sarayköy Müftüsü Ahmet Şükrü Efendi, 16 Mayıs 1919 tarihinde düzenlediği mitingde halka İzmir'in kafir Yunanlılar tarafından işgal edildiğini, bu kafirlerin bulunduğu yerde Cuma namazı kılınamayacağını ve kılınmasının da caiz olmadığını bildirerek, düşmana karşı konmasını istemiştir.
- **Denizli-Çal Müftüsü Ahmet İzzet (Çalgüner) Efendi:**

- Çal ilçesinde ve çevresinde halkın ulusal harekete katılmaları için çalışmalarda bulunan din adamlarının ilklerindendir. O, 17 Mayıs 1919 günü Çal halkını Çarşı Camii'nde toplayarak onlara düşman istilasına karşı seyirci kalınmamasını ve silahla karşı konulmasının gerekli olduğunu anlatmıştır. Daha sonraki günlerde de aynı camide yapılan toplantılarla halkı düşmana direnme konusunda bilinçlendirmeye ve örgütlemeye çalışmıştır. Bu amaçla, ilçenin nüfuzlu kişileri ile toplantı yapmıştır.
- Bu toplantıda; "Allah'ımız bir, kitabımız bir, vatanımız bir olduğuna göre korumaya da mecburuz. Kutsal değerlerimizi savunmak için Allah'ın ve Peygamberin emirlerine uymak gereklidir. Çöken saray saltanatının yerine milletin kalbindeki iman nuru bir kat daha parlamıştır..." şeklinde yürekleri ürpertici bir konuşma yapmıştır. Ayrıca Ahmet İzzet Efendi, toplantıda hazır bulunanlardan bir de imzalı senet almıştır. Çal halkından 20 kişinin imzaladığı senette; "Efendim, yukarıda isimleri yazılı olanlar, cümlemiz dinimizi, vatanımızı,

namusumuzu korumak için size iştirak etmeye söz veriyoruz. Buna dair her ne emir olursa ifasına hazırız."

- Çal Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin de kurucularından olan Ahmet İzzet Efendi, Çal ve çevresinden topladığı 100 gönüllü ile Aydın-Köşk cephesinde düşmanla çarpışmıştır.
- Aynı şekilde Acıpayam Müftüleri Hasan (Tokcan) Efendi ile Mehmet Arif Akşit (1920'de Hasan Efendi milletvekili seçilince yerine müftü olmuştur) ve Tavas Müftüsü Cennetzade Tahir ve Tavas Bektaşi Tekkesi Postnişini Mazlum Baba (Babalım) Efendiler de ilçelerinin halkını Milli Mücadele lehinde bilinçlendirmişlerdir. Acıpayam Müftüsü Hasan Efendi de çevresine topladığı gönüllülerden oluşturduğu Acıpayam Müfrezesi ile, Aydın cephesine gitmiş ve düşmana karşı vatan topraklarını savunmuştur.
- Aydın halkının direnişe katılmasını sağlamakta zorluk çeken 57. Tümen Komutanı Albay Şefik Bey, Muğla'nın Bozöyüklü bucağından Hatip Hacı Süleyman Efendi'yi Çine'ye davet eder. Daha önce Muğla'daki

ulusal örgütlenmede görev almış olan Hacı Süleyman Efendi, 12 Haziran 1919'da Çine'ye gelmiştir. Buranın ileri gelenleriyle görüşerek aynı gün Çine Heyet-i Milliyesi'nin kurulmasını sağlar.

- Aydın merkezinde yine milli ordu fahri müftüsü olarak cephelerde hizmet yapan Aydın I. Dönem TBMM üyelerinden Esat İleri, ile Nazilli'de Müderris Hacı Süleyman Efendi'nin önemli hizmetleri olmuştur. I. Dönem için İzmir'den milletvekili de seçilen Hacı Süleyman Efendi, Demirci Mehmet Efe'nin Milli Mücadele lehinde hizmete katılmasında etkili olmuştur. Ayrıca Aydın Karacasu Müftüsü Mustafa Hulusi, Bozdoğan Müftüsü Hasan Tahir, Çine Müftüsü Ahmet Efendilerin de önemli hizmetleri olmuştur.

- **İzmir Müftüsü Rahmetullah Efendi:**
- Yunan işgali öncesinde İzmir'de düzenlenen mitingde İzmir Müftüsü Rahmetullah Efendi, “vatan sevgisinin imandan olduğunu, İzmir'in asırlardır ezan sesleri yükselen semalarında kulakları tırmalayan çan

seslerine katlanmaktansa şerefle ölerek şehadet şerbetini içmenin daha iyi olacağını” açıklayarak, konuşmasını şu sözlerle bitiriyordu:

"Kardeşlerim!. Ciğerlerinizde bir soluk nefes kaldıkça, damarlarınızda bir damla kan kaldıkça, anavatanımızı düşmanlara teslim etmeyeceğinize Kur'an-ı Kerim'e el basarak benimle birlikte yemin edin."

- Rahmetullah Efendi, İzmir Valisi İzzet Bey'in Yunan işgaline karşı konulmaması emri üzerine de;
- "Vali Bey!. Bu sakalım kanımla kızarabilir, ama bu alına Yunan alçağını sükunetle selamlamış olmanın karasını sürerek, Huzur-u İlahiye'ye çıkamam." diye haykırmıştır. Bu arada Müftü Efendi, toplantıyı da terk etmiştir.
- İşte bu suretle Yunan işgaline ilk isyan bayrağını çeken Rahmetullah Efendi, işgalden sonra da çalışmalarını gizli olarak sürdürmüştür.

- **<u>Manisa Müftüsü Alim Efendi:</u>**
- Manisa'da da Manisa Müftüsü Alim Efendi, Cemiyet-i İslamiyye adıyla bir örgüt kurarak faaliyete geçmiştir. İzmir'in işgalinden sonra Müftü Alim Efendi, Kırkağaç Müftüsü Hacı Rıfat Efendi, Burhaniye Müftüsü Mehmet Muhip Efendi, Edremit Müftüsü Hafız Cemal Efendi, Tire Müftüsü Sunullah Efendi, Yunan işgalini dini açıdan değerlendiren bir fetva vermişlerdir. Bu fetvada, Yunan işgal ve zulmünün haksızlığı belirtildikten sonra, buna karşı eyleme geçmenin dini bir ödev olduğu açıklanıyordu. Ayrıca, Yunanlılarla birlikte Damat Ferit Hükümeti de protesto edilmiştir. Bundan dolayıdır ki, bu fetvayı veren din adamları, Yunan makamları ve hem de İstanbul Hükümeti tarafından idama mahkum edilmiştir.
- Manisa Müftüsü Alim Hoca, Manisa'nın işgalinden sonra bir süre Manisa'da kalmış, Manisa'daki çalışmalarının Yunanlıları rahatsız etmesi ve yukarda sözü geçen fetva dolayısıyla idama mahkum edilmesi üzerine Balıkesir'e geçerek, Redd-i İlhak Kurulu'nda faydalı

hizmetlerde bulunmuştur. Dördüncü Balıkesir Kongresi'ne delege olarak kabul edilmiş, Heyet-i Merkeziye'nin fahri üyesi unvanı verilmiştir.

Batı Anadolu'da Milli Mücadeleye Katılan Din Adamlarından Bazıları:

- Balıkesir Müftüsü Hacı Ahmet Efendi, I. Dönem TBMM üyelerinden Müderris Abdülgafur (Iştın) ve Hasan Basri (Çantay) Efendiler,30 Edremit Müftüsü Cemal Efendi, Biga Müftüsü Hamdi Efendi, İvrindi'de Hafız Hamit Efendi ve Yunan askerlerince şehit edilen Dersiam Ali Rıza Efendi, Fart nahiyesinde Miderris İbrahim Efendi, Balya Müftüsü Hüseyin Efendi, 1920 Nisan'ında Anzavur Ahmet'in adamlarınca şehit edilen Gönen Müftüsü Şevket Efendi, Bandırma Müftüsü Hakkı Efendi, Tire Müftüsü Sunullah Efendi, Uşak Müftüsü Ali Rıza Efendi, Uşak-Sabık Müftüsü İbrahim (Tahtakılıç) Bey,31 Eşme Müftüsü Nazif Efendi, Turgutlu Müftüsü Hasan Basri Efendi, Demirci Müftüsü, İsmail

Hakkı, Soma Sabık Müftüsü Osman Efendi, Bakırlı Hafız Hüseyin Efendi, Salihli Sabık Müftüsü Mehmet Lütfi Efendi, Manisa Müftüsü Alim Efendi'nin görevden alınması üzerine yerine müftü olan Abdulhamit Efendi, Kırkağaç Müftüsü Hacı Rıfat Efendi ve Demirci Müftüsü İsmail Hakkı Efendi gibi isimler çalışmalarda bulunmuştur.

- Kırkağaç Müftüsü Hacı Rıfat Efendi, Ayvalık cephesinde fiilen savaşa katılmış ve düşmana esir düşmüştür. Cephede düşmanla çarpışırken esir düşen bir diğer isim de, Manisa Müderrislerinden Hacı Hilmi Efendi'dir. Bu iki din bilgini, Atina'da uzun süre esaret hayatı yaşamışlardır. Bu arada Milli Mücadele lehindeki çalışmalarından dolayı Bilecik Müftüsü Mehmet Nuri Efendi de 1921 Nisan'ında da Yunan askerlerince şehit edilmiştir.

- **Güneydoğu Anadolu'da Milli Mücadeleye Katılan Din Adamları:**
- Adana, Kahramanmaraş, Gaziantep ve Şanlıurfa'da da halka mücadele fikrini aşılayanlar, yine din adamlarıdır. Bunlar, Adana'da; Müftü

Hüsnü, Müderris Abdullah Faik Çopuroğlu, Çamurzade Hafız Osman Efendi (Kozan Müftüsü), Abdülmecid Efendi (Bahçe Müftüsü), Yusuf Ziya Efendi (Osmaniye Müftüsü), Mehmet (Aldatmaz) Efendi (Karaisalı Müftüsü), Kahramanmaraş'ta; Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurucularından Vezir Hoca diye tanınan Mehmet Alparslan, Hoca Hasan Rafet Seçkin ve Hoca Ali Sezai Kurtaran Hoca Efendiler, Gaziantep'te; Müftü Rıfat Efendi, İmam-Hatip Kazım, Mehmet, Abdülkadir ve Müezzin-Kayyim Ahmet Efendiler, Urfa'da; Müftü Hasan Hüsnü, Harran Müftüsü Mustafa Sırrı, Viranşehir Müftüsü İbrahim, Şeyh Saffet (Yetkin), Müftü Osman (Siverek Müftüsü) ve Müderris Alim Asım Efendiler gibi din bilginleridir.

- Onların önderliğinde emsalsiz bir savunma hareketi olan Maraş Müdafaası gibi müstesna bir kahramanlık örneği verilmiştir. Kahramanmaraş halkının Ermeni çeteleriyle Fransız askerlerine karşı koymasında Rıdvan Hoca'nın "Türk ve İslam hakimiyetinin bulunmadığı bir yerde Cuma namazı kılınmaz." fetvası etkili olmuştur.

Özellikle Sütçü İmam'ın ilk kurşunu atması bu yörede de Milli Mücadele kıvılcımının ateşlenmesi için kafi gelmiştir.

- **Ankara Müftüsü Mehmet Rıfat Börekçi:**
- Atatürk Ankara'ya yaklaştığında Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı Rıfat Efendi Ankara'daki İngiliz ve Fransızlara Kuvayı Milliye'nin gücünü göstermek için geceli gündüzlü çalışarak bölgedeki bütün seymenlerin karşılama törenine katılmalarını sağlamaya çalışmıştır.
- Anadolu Haraketinin meşru olduğuna dair hazırlanan fetvanın baş mimarı da olan Rıfat Börekçi Milli Mücadeleye maddi yönden de yardımda bulunmuştur. Öyle ki kendisi ve eşi için ayırdığı cenaze parasını bir kese içinde M. Kemal Paşaya vermiştir.
- Cemal Kutay, Ali Fuat (Cebesoy)'dan naklen Müftü Rıfat Börekçi'nin "Millet Meclisi binası olarak hazırlanmasına karar verilen yarım kalmış okul binasının yapımının tamamlanmasını, şahsi imkanıyla sağladığını, M. Kemal Paşa'ya Ankara adına armağan edilen ve o zaman ki adıyla

adı “Papazın Bağı” olan Çankaya’daki bir yapıyı sahiplerinden almak için şehrin eşrafını tespit eden listenin başına kendi adını eliyle yazdığını, Heyet-i Temsiliye Ankara’ya geldiği zaman, Belediye’nin misafiri sayılması kararını aldığını bu müddet içinde de evvela, 1000, daha sonra 800 lira toplayarak bunlardan birincisini Mazhar Müfit Beye, ikincisini Cevad Beye verdiğini…” belirtir.

- Rıfat Börekçi hakkındaki anlatılanlardan birisi de şudur: “Atatürk, Sivas’tan Ankara’ya yeni gelmişti. Devlet hazinesi bomboştu. Hükümet 3-4 bin lirayı bir araya getirmekte sıkıntı çekiyordu. Bir gün Atatürk’e çok inanan biri olan, Rıfat Börekçi, elinde bir mendile sarılmış 1200 lira kadar bozuk para ile Mustafa Kemal’i ziyarete geldi ve ağzı bağlı mendili masanın üzerine bıraktı. Atatürk kendisini son derece duygulandıran bu davranışın anısın hiçbir zaman unutmamıştı. Her bayram Rıfat Börekçi’ye bir hediye gönderir ve buna 1200 liralık bir çeki de eklerdi.”

- **<u>Cemal Öğüt Hoca:</u>**
- İstanbul’dan Anadolu’ya silah kaçırmada hizmet edenlerden birisidir. Kızı Hikmet Öğüt bir hatırasını şöyle anlatıyor: “Şimdi Teknik Üniversiteye ait bulunan Maçka silahhanesi o zaman işgal kuvvetlerinin çok sıkı kontrolü altındadır. Buraya girmek ve hele oradan silah kaçırmak adeta imkansız bir iştir. Ama, babacığım oradaki silahları Anadolu’daki mücahitlere sevk etmeyi kafasına koymuştu.
- Babam kocaman bir tabut hatırlatır. Etrafına da beş-on cemaat. Bunlardan birinin rol gereği Maçka Silahhanesindeki asker oğlu ölmüştür. Şimdi gidip cenazeyi oradan alacaklar ve gerekli vazifeler yapıldıktan sonra götürüp defnedeceklerdir. Cenaze sahibi rolündeki zatın eline, mendile sarılmış acı soğan verilir. Adamcağız bunu ikide bir yüzüne gözüne sürüp ağlamalıdır. Tabutun önünde sarık ve cübbesi ile babam, arkasında da cenaze sahibi ve tabutu taşıyanlar Maçka kışlasına girerler. Kapıdaki nöbetçiler durumdan şüphelenmezler. İçeri giren

cemaat kendi üzerlerini ve kocaman tabutu ağzına kadar silahla doldururlar ve yine üzgün bir eda ile çıkıp giderler.”

- **Konya’da Milli Mücadeleye Katılan Din Adamları:**
- Konya'da Milli Mücadele'yi fikirde, şuurda ve vicdanda yerleştiren, bin bir güçlük ve yokluk içinde istikrarlı bir yönetim kuran Müderris Ali Kemali, Mehmet Vehbi, Müftü Ömer Vehbi, Seydişehir Müftüsü İsmail Hakkı ve Abdülhalim Celebi gibi önde gelen şahsiyetlerdir. Ali Kemali Efendi, Ekim 1920'de Delibaş Mehmet'in adamlarınca şehit edilmiştir.

- **Diğer Bölgelerde Milli Mücadeleye Katılan Din Adamları:**
- Antalya'da Müftü Yusuf Talat, Müderris Rasih (Kaplan), Hacı Hatip Osman ve Çil Ahmet ve Alanya Müftüsü Ahmet Efendiler, Burdur'da; Müderris Hatipzade Mehmet ve Müftü Halil Efendiler, Isparta'da; Müderris Hafız İbrahim (Demiralay), Müftü Hüseyin Hüsnü, Şeyh Ali, Müderris Şerif, Eğridir Müftüsü Hüseyin Hüsnü, Yalvaç Müftüsü

Hüseyin, Sütçüler'de Müderris İsmail, Şarki Karağaç Müftüsü Ahmet (Bilgiç), Uluborlu Müftüsü Tahir Efendiler, Afyon'da; Müftü Hüseyin (Bayık), Gümüşzade Bekir, Müderris İsmail Şükrü, Mehmet Şükrü, Gevikzade Hacı Hafız ve Müderris Bolvadinli Yunuszade Ahmet Vehbi Efendiler, Kütahya'da; Müftü Fevzi, Müderris İbrahim, Mazlumzade Hafız Hasan, Hacı Musazade Hafız Mehmet ve Müftü Mehmet Akif (Simav Müftüsü), Müftü Süleyman (Gediz Müftüsü) Efendiler, Bilecik'te; Müftü Mehmet Nuri ve Söğüt Müftüsü Mustafa (Kilerci) Efendiler, Bursa'da; Müftü Ahmet Hamdi, Şeyh Servet, Mustafa Fehmi (Karacabey Müftüsü), Ahmet Vasfi (Gemlik Müftüsü), Mehmet Niyazi (Mudanya Müftüsü), Osman (Mustafa Kemal Paşa), Fehmi (İnegöl Müftüsü), Yusuf Ziya (Orhaneli Müftüsü), Hüseyin Hüsnü (Yenişehir Müftüsü), Müderris Hacı Yusuf, Ömer Kamil, Hacı Sadık, Şeyh Hacı Ahmet, Abdullah, Mehmet Kamil, Ali Rıza ve Mustafa Kamil Efendiler, İzmit'te; Halil Molla, Rıfat Hoca, Osman Nuri, Hafız Eşref, Kara Hafız Maksut, İmam-Hatip Mehmet Ali, Geyve'den Hafız Fuat

Çelebi ve Hoca Bekir Efendiler, Eskişehir'de; Müderris Veli, Abdullah Azmi, Müftü Salih, Müftü Mehmet Ali Niyazi (Sivrihisar Müftüsü), Abdulgafur (Mihalıççık Müftüsü), Kırşehir'de; Müftü Halil, Müfit (Kurutluoğlu), Hacı Bektaş Veli Dedesi Çelebi Cemalettin, Niyazi Salih Baba ve Hayrullah (Çiçekdağı Müftüsü), İbrahim (Mucur Müftüsü) Efendiler, Niğde'de; Müftü Mustafa Hilmi, Müderris Abidin Efendiler, Aksaray'da; Müftü İbrahim Efendi, Nevşehir'de; Müftü Süleyman Efendi, Çankırı'da; Müftü Ata ve Mehmet Tevfik, Çerkeş Müftüsü Mustafa Efendiler, Çorum'da; Müftü Ali, Müderris Kazım ve İskilip Müftüsü İsmail Hakkı Efendiler, Yozgat'ta; Müftü Mehmet Hulusi (Akyol), Kadı Halil Hilmi, Müderris Hasan, Şükrü Kaya, Şükrü Aksoy ve Abdullah (Boğazlayan Müftüsü) Efendiler, Kayseri'de; Müftü Nuh, Ahmet Remzi ve Müderris Mehmet Alim, Gürün Müftüsü İsmail Fehbi, İncesu Müftüsü Mahmut, Bünyan Müftüsü İbrahim Hakkı Efendiler, Malatya'da; Müderris Tortumluzade Hacı Hafız Mustafa ve Mustafa Fevzi Efendiler, Mersin (İçel)'de; Hocazade Emin, Kadı Ali Sabri

(Tarsus Kadısı), Müderris Naim, Ali Rıza, Mut Müftüsü Mustafa Kazım ve Silifke Müftüsü Ali Efendiler, Kilis'te; Müderris Abdurrahman Lami Efendi, Diyarbakır'da; Müftü İbrahim ve Müderris Abdülhamit, Abdurrahman (Silvan Müftüsü), Ahmet (Lice Müftüsü) Efendiler, Mardin'de; Müftü Hüseyin ve Müderris Hasan Tahsin Efendiler, Siirt'te; Müftü Halil Hulki ve Salih, Müderris Hoca Ömer Efendiler, Bitlis'te; Müftü Abdülmecit Efendi, Hakkari'de; Müftü Ziyaeddin Efendi, Van'da; Müftü Hasan, Müderris Abdülhakim (Arvasi) ve Sadık Efendiler, Muş'ta; Müftü Hasan Kamil ve Müderris İlyas Sami Efendiler, Bingöl'de; Müderris Fikri Efendi, Elazığ'da; Müftü Halil ve Mahmut, Müderris Muhiddin ve Mustafa Şükrü Efendiler, Ağrı'da; Müderris İbrahim ve Abdülkadir Efendiler, Kars'ta; Müftü Ali Rıza, Müderris Ahmet Nuri Efendiler, Artvin'de; Müftü Ahmet Fevzi, Yusufeli Müftüsü Ahmet Efendiler, Erzurum'da; Kadı Hoca Raif, Müftü Solakzade Sadık, Kadı Hurşit, İspir Müftüsü Ahmet, Oltu Müftüsü Mehmet Sadık, Narman Müftüsü İsmail Hakkı, Müderris Emin, Yakup

ve Nusret (Alay Müftüsü), Hınıs Müftüsü Şeyh Bahaeddin Efendiler, Erzincan'da; Müftü Osman Fevzi, Şeyh Fevzi, Müftü Şevki (İliç Müftüsü) Efendiler, Sivas'ta; Müftü Abdürrauf (Sarısözen), Kadı Hasbi, Müderris Feyzullah Moralı, Akdağmadeni Müftüsü Mehmet Edip, Müderris Mustafa Taki Efendiler, Gümüşhane'de; Müftü Mehmet Fevzi, Müderris Mustafa, Azmi ve Müftü Hasan (Şiran Müftüsü) Efendiler, Baybur'ta; Müftü Fahrettin Efendi, Rize'de; Mehmet Hulusi, Müderris İbrahim Şevki, Şeyh İlyas ve Mataracızade Mehmet Şükrü Efendiler, Trabzon'da; Müftü Mahmut İmadeddin, Ahmet Mahir, Müderris İbrahim Cüdi, Mehmet İzzet (Akçabat Müftüsü), Mehmet Kamil (Maçka Müftüsü) ve Müderris Hatipzade Emin Efendiler, Giresun'da; Müftü Ali Fikri, Alizade İmam Hasan, Görele Müftüsü Şevki ve Tirebolu Müftüsü Ahmet Necmeddin Efendiler, Ordu'da; Müftü Ahmet İlhami Efendi, Samsun'da; Müftü Yusuf Bahri, Müderris Adil, Ömerzade Hoca Hasan, Havza Müftüsü İsmail, Bayram Efendiler, Tokat'ta; Müftü Katipzade Hacı Mustafa, Hoca Fehmi, Müftü

Yardımcısı Ömer ve Hafız Mehmet, Niksar Müftüsü Mustafa Fehmi Efendiler, Kastanonu'da; Müftü Salih, Müderris Şemzizade Ziyaeddin, İnebolu Müftüsü Ahmet Hamdi, Taşköprü Müftüsü Mehmet Emin, Daday Müftüsü Rüştü, Tosya Müftüsü Bahaeddin, Araç Müftüsü Hasan Tahsin, Sinop'ta; Müftü Salih ve İbrahim Hilmi, Boyabat Müftüsü Ahmet Şükrü, Ayancık Müftüsü İsmail Hakkı, Bartın'da; Müftü Hacı Mehmet Rıfat Efendi, Zonguldak'ta; Müftü İbrahim, Devrek Müftüsü ve Kadısı Abdullah Sabri, Mehmet Tahir, Ereğli Müftüsü Mehmet Müderris Nimet Efendiler, Karabük'te; Saframbolu Müftüsü Said Efendi, Amasya'da; Müftü Hacı Tevfik, Vaiz Abdurrahman Kamil, Gümüş Hacı Köy Müftüsü Ali Rıza, Müderris Hoca Bahaettin, Hacı Mustafa Tevfik, Erbağ Müftüsü Abdullah Fehmi, Ali Kethüda Efendiler, Bolu'da; Müftü Hafız Ahmet Tayyar, Müderris Mehmet Sıtkı Efendiler, Düzce'de; Müftü Ahmet Efendi, Trakya'da; Edirne Müftüleri Mestan ve Şaban, Saray Müftüsü Ahmet, Keşan Müftüsü Raşit ve Şarköy Müftüsü Asım Efendiler, İstanbul'da; Şeyh Ata (Özbekler

Dergahı Şeyhi) Efendi, Saadeddin Ceylan (Hatuniyye Dergahı Şeyhi) Efendi, Vaiz Cemal Öğüt Efendi ve Ankara'da; Müftü Mehmet Rıfat, Müderris Hacı Atıf, Beynamlı Mustafa, Medreseler Müdürü Hoca Tahsin, Aslanhane Camii İmam-Hatibi Ahmet, Müderris Hacı Süleyman, Müderris Abidin, Müderris Abdullah Hilmi ve Hacı Bayram Şeyhi Şemsettin Efendiler. Bunlar Milli Mücadele'nin önde gelen din adamlarıdır.

- Bu bölümü bitirirken bir hususu da belirtelim. Din adamı olmadıkları halde Kurtuluş Savaşı'nda halkın dini ve milli duygularını galeyana getirerek, bunu zafer için en etkili bir araç olarak kullanabilenler de vardır. Örneğin, Mustafa Kemal Paşa bu kişilerin başında gelir. O, her gittiği yerde -özellikle Milli Mücadele'nin ilk günlerinde- ilk önce din adamları ile temasa geçmiştir. Zaman zaman dini içerikli konuşmalar yapmıştır. Yine Milli Şairimiz Mehmet Akif Ersoy, din adamlarından daha fazla dini heyecanı harekete geçiren hizmetler ifa edenlerdendir. Bu arada Üçüncü Cumhurbaşkanımız Celal Bayar da, Batı Anadolu

halkını Milli Mücadele lehinde bilinçlendirmek için yaptığı çalışmalarda Galip Hoca takma adını kullanmıştır.

- **<u>Atatürk'ü Anadolu'da İlk Karşılayanlar</u>**
- 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkan Mustafa Kemal Paşa'yı Anadolu'da ilk karşılayanlar, din adamlarıdır. O günkü olaylara tanık olanları konuşturmaları suretiyle tespit edilen bu gerçeklere ait bir iki pasajı dikkatlerinize sunuyoruz:
- "... Hasta olan mutasarrıf evinden çıkmadığı için Dokuzuncu Ordu Müfettişini karşılamaya gelememiştir. Belediye reisi yok... vekalet eden zât da Çarşamba'da arazisinin bulunduğu köydedir. Belediye Meclisi'nden bir zât, Hacı Molla, Atatürk'e şehir namına hoş geldiniz diyor..."
- "25 Mayıs 1919 akşam üstü (Mustafa Kamal Paşa) Havza'ya geldi. Ertesi günü, başlarında ulemadan Hacı Mustafa Efendi'nin bulunduğu bir heyet kendisini ziyaret ederek memleket meseleleri hakkında

görüşmelerde bulundular. Bu zâtlar diğer bir gece Belediye Reisi'nin evinde toplanarak Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni teşkil ettiler."

Dokuzuncu ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa, karargahıyla Amasya'ya geldiği 15 Haziran 1919 günü kendisini karşılayanların başında Müftü Hacı Tevfik ve Vaiz Abdurrahman Kamil Efendiler bulunuyorlardı.

- Mustafa Kemal Paşa'nın Kurmay Başkanı Binbaşı Hüsrev Bey (Gerede) karşılamayı şöyle anlatmaktadır:
- En gönülden ve coşkun karşılama Amasya'da oldu. Başlarında Müftü Efendi'nin olduğu beldenin mümtaz heyeti bizi şehrin dışında karşıladı. Saraydüzü'ndeki bu merasim Paşa'nın gözlerini yaşarttı. Müftü Efendi itimat telkin eden nurani çehresiyle ilerleyerek Paşa'ya yüksek seda ile;
- "- Paşam!. Bütün Amasya emrinizdedir. Gazanız mübarek olsun."
- Asla beklemediğimiz bu hitap, aynı zamanda istikbalin teşhisi idi. Peşinden elini uzatan bu mübarek insanın elini öpmek ister gibi eğildi.

O, üzerinde üniforması olan Anafartalar Kahramanı'nı muhabbetle kucakladı ve yanındaki zevatı birer birer tanıttı. Milli Mücadele'de ilk defa bütün bir şehir safhalarını öğrenme ihtiyacını duymadan, çetinliği besbelli olan vatan kurtuluşu mücadelesini, bayrağını açma kararındaki bir evladının saffına katılıyor ve bunu mütaber bir din adamının rehberliği, delaleti, öncülüğü ile yerine getiriyordu...

- Müftü Efendi'nin sağladığı huzur, güven ve imkanlar sayesinde Misak-ı Milli'nin temeli olan tarihi Amasya Protokolü 21 Haziran 1919'da burada yayımlanmıştır.
- Mustafa Kemal Paşa, Erzurum'a varmadan Ilıca'da bir heyet tarafından karşılanmıştır. Bu heyetin içerisinde 15. Kolordu Komutanı Kazım Karabekir ve Vali Münir Bey'in yanı sıra, Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuku Milliye Erzurum Şubesi Başkanı Raif (Dinç) Hoca da vardı.
- Sivas'ta da Mustafa Kemal Paşa'yı ilk karşılayanlar arasında Müftü Abdurrauf Efendi bulunmaktadır. Müftü Efendi'nin bu konudaki faaliyetlerinden Vali Reşit Paşa anılarında şöyle söz etmektedir:

- "(Sivas kongresi'nin hazırlıklarıyla) Kolordu Komutanı Miralay İbrahim Tali Bey, Sabık Mebus Rasim bey, Müftü Abdurrauf ve Emir Paşa gibi zevat meşgul oluyorlardı. Kongrenin hazırlık çalışmalarında görev alan bir kısım isimler bunlar. Müftü Erzurum yolcularına parlak bir karşılama merasimi yapmak vazifesini üzerine almıştı. Cübbesinin eteklerini toplayarak ev ev, dükkan dükkan dolaşıyordu."
- Mahmut Goloğlu'nun bildirdiğine göre Mustafa Kemal Paşa'nın Sivas'ta oturup dinlenebileceği, çalışacağı ve yatacağı odaya konulacak eşyayı Müftü Abdürrauf ile Şekercioğlu İsmail, Sığırcıoğlu Hayri Efendiler evlerinden getirmişleridir. Ayrıca bu konuda Hacı Bektaş Tekkesi'nin de önemli yardım ve destekleri olmuştur.
- Atatürk, Erzurum ve Sivas Kongreleri sırasında Cemalettin Efendi ile sürekli ilişki içerisindedir.(50) Sivas'a gelen delegelerin konuk edilmesinde ellerinden geleni esirgememişlerdir. Mustafa Kemal Paşa, onların bu desteklerinden memnun kalmış olacak ki, Sivas Kongresi'nden sonra Hacı Bektaş Dergahı Postnişini ve Türbedarı Salih

Niyazi Baba'ya bir telgraf göndererek memnuniyetini ve teşekkürlerini bildirecektir. Onun bu telgrafını sadeleştirilmiş şekliyle sunuyoruz:

- Sevgili vatanımızın kurtarılması ve mutluluğu uğrunda soylu ulusumuzun Allah'ın izniyle giriştiği kutsal savaşta üstün görevimizi övgü ile karşılamanıza, yüksek değerlendirmenize teşekkürlerimizi sunarız. Temiz ulusumuzun yükselme ve kurtarılmasına dönük hayırlı iz ve yol göstericiliğinizin devamını üstün saygı ile dileriz. Hey'et-i Temsiliye üyesinden Erzincanlı Şeyh Hacı Fevzi Efendi Hazretleri'nin sevgi ve saygılarını iletiriz.
- 2 Eylül 1919'da Mustafa Kemal Paşa, Kongre için Sivas'a gelmiştir. Paşa, Kongre sonrası da bu kentte kalarak çalışmalarını 18 Aralık 1919 tarihine kadar buradan sürdürmüştür. Bu tarihte, M. Kemal Paşa, Rauf (Orbay), Büyükelçi Ahmet Rasim, Vali Mazhar Müfit (Kansu), Hakkı Behiç Beyler ve diğer çalışma arkadaşlarından oluşan Heyet-i Temsiliye, Ankara'ya gitmek üzere şehirden ayrılmıştır. Heyet, 19 Aralık 1919 günü akşamüzeri Kayseri'ye ulaşmıştır.

- Kayseri'ye girişinde Mustafa Kemal ve arkadaşlarını, Müdafaa-i Milliye Hukuk Cemiyeti Başkanı Müftü Remzi Efendi başta olmak üzere cemiyetin tüm üyeleri, ihtiyat zabıtan üyeleri, Devlet memurları, Kayseri'nin seçkin ulemasından Kızıklı Hacı Kasım Efendi, okul öğrencileri ve hocaları karşılamıştır.
- Heyet-i Temsiliye, Kayseri'den 21 Aralık 1919 günü sabahı ayrılmıştır.
- "Ankara yolunda Mustafa Kemal Paşa'yı Mucur'da başlarında Müftü İsmail Hakkı Efendi'nin olduğu kalabalık karşılıyor. Müftü Efendi evvela bir dua okuyor, cemaatin amin sesleri arasında zafer niyaz ediyor. Heyet-i Temsiliye 23/24 Aralık 1919 gecesini Mucur'da geçirmiş ve Müftü Efendi'nin başkanlığında Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Mucur Merkezi kurulmuştur."
- Heyet-i Temsiliye, 27 Aralık 1919 günü Ankara'ya ulaşmıştır. Her geçtikleri yerleşim yerlerinde olduğu gibi, buralarda da Mustafa Kemal ve arkadaşları çoşkuyla karşılandılar. Bu karşılamalarda din adamları ön saflarda yer almıştır. Bunlardan biri de Çiçekdağı Müftüsü Hayrullah

(Alp) Efendi'dir. Hayrullah Efendi, Yozgat isyanı sırasında beldenin güvenliğini sağlamak yolunda önemli hizmetlerde bulunmuştur. Bu arada TBMM, Müftü Efendi'den asker toplamasını istemiş ve kasabanın güvenliğini şahsına emanet etmiştir.

- Mustafa Kemal Paşa'nın Heyet-i Temsiliye üyeleri ile Ankara'ya geldiği 27 Aralık 1919 günü kendisini karşılayanların başında yine bir din adamı bulunmaktaydı. Bu tarihi olayı Mahmut Goloğlu'nun Üçüncü Meşrutiyet adlı eserinden izleyelim:
- "Bu sıralarda idi ki Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'ya geleceği duyulmuş ve yola çıktığı haber alınmıştı. Vali Vekili Yahya Galip Bey'le Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı Rıfat Efendi (Ankara Müftüsü), Mustafa Kemal Paşa'yı olağanüstü bir şekilde karşılamak ve bu arada Ankara'daki İngiliz ve Fransızlara da Kuva-yi Milliye'nin gücünü göstermek için geceli gündüzlü çalışarak, bölgedeki bütün seymenlerin karşılama törenine katılmalarını sağlamaya uğraşmışlardı. Bir suvari birliğinin önünde 24. Tümen Komutanı Yarmay Mahmut Bey

ile Kurmay Başkanı Binbaşı Ömer Halis Bey (Bıyıktay) ve Ankara Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı Müftü Hoca Rıfat Efendi (Börekçi) ile Ankara ileri gelenleri vardı." Görüldüğü gibi din adamları Mustafa Kemal Paşa'yı yalnız bırakmamışlardır.

- **C. Kongrelerde Din Adamları**
- 30 Ekim 1918 sonrasında, Anadolu'nun her yerinde Cemiyet-i İslamiye, İstihlas-ı Vatan, Redd-i İlhak, Müdafaa-i Hukuku Osmaniye gibi çeşitli isimler altında savunma örgütleri kurulmuştur. Yönetici, din adamı ve eşraf tarafından oluşturulan bu cemiyetlerin, zamanla faaliyetlerini birleştirme girişiminde bulunmuşlardır. Örneğin, doğu vilayetleri için Erzurum Kongresi, batı vilayetleri için de Balıkesir Kongresi. Güneyde, Pozantı ve Çukurova Kongreleri, Trakya'da, Lüleburgaz ve Edirne Kongreleri ile Muğla, Uşak ve Afyon Kongrelerinin yanı sıra, Aydın, Menteşe, Denizli, Isparta, Burdur ve Antalya'yı kapsayan Nazilli Kongresi yapılmıştır. Bunlardan başka daha geniş çapta olmak üzere,

Ege Bölgesinde Alaşehir Kongresi, tüm Türkiye'yi kucaklayan Sivas Kongresi sözü edilen girişimlerin en önemlileridir.

Bu kongrelerde din adamları da yer almıştır. Örneğin, Mustafa Kemal Paşa, TBMM'nin açılışında önemi büyük olan Erzurum Kongresi üyeliği ve daha sonra da kongrenin başkanlığına Hoca Raif Efendi'nin gayret ve yardımlarıyla seçilmiştir. Raif Efendi, Vilayat-ı Şarkıye Muhafazaa-i Hukuku Milliye Erzurum Şubesi Başkanı olarak kaleme aldığı 10 Temmuz 1919 tarihli yazısıyla, Mustafa Kemal Paşa'nın cemiyetin başına geçerek yönetim kurulu başkanlığını kabul etmesini istemiştir. Aynı yazıda Rauf Bey (Orbay)'in de yönetim kurulu ikinci başkanlığına seçildiği bildiriliyordu.

- Mustafa Kemal Paşa, Raif Efendi'nin anılan yazısını Nutuk'un 36. Belgesi olarak sunduğu gibi duyduğu memnuniyeti de,"Efendiler, askerlikten ayrıldıktan sonra bütün Erzurum halkının ve Vilayat-ı Şarkıye Muhafazaa-i Hukuku Milliye Cemiyeti'nin Erzurum şubesinin

bana karşı pek açık olarak gösterdikleri güven ve yakınlığın bende bıraktığı unutulmaz hatırayı burada açıkça belirtmeyi görev sayarım." ifadeleriyle anlatmaktadır.

- Öte yandan Sivas Kongresi'nde en çok tartışılan konulardan birisi de manda meselesidir. Kimi delegeler, mandayı savunurken, kimi karşı çıkmış, delegelerin büyük bir kısmı kesin tavırlarını ortaya koyamamıştır. Milli Mücadele'nin önde gelen isimlerinden Bekir Sami, İsmail Hami, Vasıf Rafet Beylerle İsmail Fazıl Paşa (Ali Fuat Cebesoy'un babası), mandayı savunanların başında gelmekteydi. Kara Vasıf Bey ile Halide Edip (Adıvar) Hanım da Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdikleri mektuplarla Amerikan mandasını savunmakta idiler.
- Adı geçen kişiler mandayı savunurken, Sivas Kongresi'ne Erzurum Delegesi ve Heyet-i Temsiliye üyesi olarak katılan Hoca Raif Efendi ise, mandaya karşı çıkmıştır. Başka bir ifadeyle o, manda tartışmalarında Mustafa Kemal'in yanında yer almıştır. Raif Efendi'nin

çok açık bir biçimde mandayı reddetmesi delegeler ve mandayı savunanlar üzerinde olumlu tesir etmiştir.

- Diğer taraftan Erzurum ve Sivas kongrelerine katılan din adamı sadece Hoca Raif Efendi değildir. Erzurum Kongresi delegeleri arasında şu din adamları da bulunmaktadır:
- Siirt delegeleri: Müftü Hacı Hafız Mehmet Cemil ve Müderris Hafız Cemil Efendiler, Erzincan delegesi: Meşayihten Hacı Fevzi Efendi, Sivas delegesi: Müderris Fazullah Efendi, Kuruçay delegesi: Müftü Şevki Efendi, Of delegesi: Müderris Yunus Efendi, Kelkit delegesi: Müftü Osman Efendi, Şiran delegesi: Müftü Hasan Fahri Efendi, Rize delegesi: Hoca Necati Efendi ve Diyarbakır delegesi: Müftü Hacı İbrahim Efendi.
- Erzurum Kongresi Şiran Müftüsü Hasan Fahri Efendi'nin yaptığı dualarla açılıp kapanmıştır. Bundan dolayı Mustafa Kemal Paşa ona 9 Ağustos 1335/1919 tarihli telgafı ile teşekkür etmiştir.

- Sivas Kongresi'nde de Hoca Raif Efendi (Erzurum Delegesi), Şeyh Hacı Fevzi Efendi (Erzincan Delegesi), Müftü Tevfik Efendi (Çorum Delegesi), Gümüşzade Bekir Efendi (Afyon Delegesi), Hacı Osman Remzi Efendi (Nevşehir Delegesi), Ahmet Nuri Efendi (Bursa Delegesi) gibi birçok din adamı katılmıştır.
- Bu arada Sivas Kongresi'nin hazırlık çalışmalarını yürüten komisyonun içerisinde de din adamları ön saflardadır. Bunlar, Vali Vekili Kadı Hasbi, Müderris Fazlullah ve Müftü Abdürrauf Efendiler'dir.
- Vali Reşit Paşa Milli Mücadele'nin ilk günlerinde tereddüt içerisindedir. Valinin bu durumu, Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum'a gitmek üzere Sivas'a uğradığı günlerde bile devam etmekteydi. Muhtemelen bu durumu nedeniyle Reşit Paşa, Sivas için melhüs tehlikeler ileri sürerek kongrenin bu şehirde toplanmasını engellemeye çalışmıştır.
- Vali Reşit Paşa, böyle kuşkulu tutum ve davranışlar sergilerken başta Müftü Abdurrauf Efendi olmak üzere Sivas merkezindeki diğer din adamları çoktan kararlarını Milli Mücadele lehinde vermişlerdir. Reşit

Paşa, vilayetteki Kuva-yi Milliye çalışmaları hakkında bilgi isterken de teşkilat mensuplarından şu cevabı almıştır:

- "O kadar kalabalık değiliz. Fakat başta Müftü olmak üzere ulema takımı hemen hemen bizimle beraberdir."
- Din adamlarının örnek davranışları Erzurum ve Sivas kongreleri ile sınırlı değildir. Onlar, diğer kongrelere de katılmışlar ve önemli hizmetlerde bulunmuşlardır.(79)

- **D. Demir ve Çelik Alaylar**
- Milli Mücadele'de din adamları ellerinde silah beldelerini de korumuşlardır. Isparta'da Hafız İbrahim Efendi, Demiralay, Afon-Karahisar'da da Hoca İsmail Şükrü Efendi, Çelikalay, adlarında gönüllülerden alaylar teşkil etmişlerdir. Ali Fuat Paşa bu kuvvetlerden şöyle söz eder:
- "Anadolu'nun muayyen bir kısmını elde tutabilmenin ilk şartı, başında olduğum 20. Kolordu'nun sahası içinde olan Isparta-Afyonkarahisar-

Eskişehir hattını elde muhafaza edebilmekti. Eskişehir'de İngilizler vardı. Eğer Isparta ve Afyon'u muhafaza edebilseydik, Eskişehir'deki İngilizleri atmak mümkündü. Isparta ve Afyon'da milli kuvvetleri teşkil edebilme faaliyetimize gerek kalmazdı: Bu iki şehrimizde, iki din adamı, başı sarıklı iki mücahit başa geçmişler ve milli kuvvetleri tecrübeli kumandan, siyaset ve basiretiyle teşkilatlandırmışlar ve ilk anda yadırganacak bir kararla kumandayı da bizzat ellerine almışlardı. Isparta'da Hafız İbrahim Efendi, Afyonkarahisar'da Hoca İsmail Şükrü Efendi."

- Yunan orduları durmadan ilerliyorlardı. Alaşehir elden çıkmıştı. Yunan işgalinin genişlediği bu günlerde konu TBMM'de gündeme gelmiş ve Mustafa Kemal ve Fevzi Paşaların da hazır bulundukları Meclis oturumunda hararetle tartışılmıştır. Bu arada Afyonkarahisar Milletvekili İsmail Şükrü Hoca da görüşlerini açıklamıştır.
- Meclisteki bu tartışmalar esnasında Genelkurmay Başkanı Fevzi (Çakmak) Paşa, İsmail Şükrü Hoca'ya; "Hocam vaziyet tehlikelidir...

Bir cephe kurabilmek için bize beş ay zaman lazım." demesi üzerine de İsmail Şükrü Hoca, kendisine yeteri miktarda at ve silah verilmesi halinde düşmanı beş ay oyalamak yerine durdurabileceğini bildirmiştir. Bundan sonraki gelişmeleri İsmail Şükrü şöyle anlatır:

- "Paşa bu tekliften memnun kalır. Ne kadar silah ve cephane varsa derhal bana teslim edilmesi için Ankara silah deposuna emir verdiler. Depoya gittim. Ne göreyim, 14 adet Martin'den muaddel tek atışlı bekçi silahlarından başka silah yok. Bunları aldım. Kırka iblağını istedim. Ankara Kolordu Kumandanı ve Vali Vekili Nuri Bey'in bunu bulacağını ümit ediyordum. Maalesef buna imkan olmadığını söyledi. Resmi makamlardan ümit kesilince Allah'a dayanarak bir çare düşündüm. Hemen bir gün içinde bir asker elbisesi diktirdim. Başımdaki sarığı muhafaza ederek bu asker elbisesini giydim. Hacı Bayram Camii'nde Cuma namazından sonra kürsüye çıktım. "Ey cemaati müslimin! Kapıları kapayınız, hiçbiriniz camiden dışarı çıkmasın. Sizinle görüşecek mühim meseleler var!" dedim... Coştum, söyledim. Evde

duvarlarda asılı duran harp silahlarının boşuna asılı kalırsa ev sahibine lanet edeceğini anlattım. Memleket ve din tehlikede kalırsa yedisinden yetmişine kadar bütün Müslümanların cihatla mükellef olduğunu anlattım. Mustafa Kemal Paşa'nın teminatını söyledim. Cemaat ağladı, ben ağladım. Nihayet arkamdaki ilmiye cübbesini çıkararak asker elbisesiyle başımda sarık olarak kürsüde ayağa kalktım.

- "Ey cemaati Müslimin! İşte ben asker kıyafetine girdim. Cepheye gidiyorum. Memleket ve din kurtuluncaya kadar cephelerde düşmanla çarpışacağım. Memleketini, dinini seven benimle gelsin" dedim. Herkes sağa sola koştu. O gün akşama kadar 700 silah, 600 mücahit, 120 at toplanmıştı... ben miktarı kafi silahşör mücahitlerle Ankara'dan ayrıldım. Afyon'a gelir gelmez düşman bir taarruz daha yapmış, Uşak'a girmişti. Acele cepheye koştum. Uşak cephesini İzzet Bey kumanda ediyordu... Ben hemen o tarafta bir müdaafa hattı tesis ettim."
- Diğer taraftan Isparta gönüllülerinden oluşan, Hafız İbrahim'in komuta ettiği Demiralay da düşmanın Sarayköy önünde durdurulmasında

önemli hizmetleri olmuştur. Ayrıca Demiralay'ın varlığı İtalyanların Isparta ve çevresinde barınmasını da engellemiştir. Çelikalay da Dumlupınar'da Yunan ileri harekatını dokuz ay durdurarak, ordumuzun hazırlanmasını temin etmiştir.

- Düzenli ordunun kurulması üzerine Çelikalay 68. alay içinde yer almıştır. Demiralay da önce "Mürettep Alay" olarak 57. Tümen kuruluşu içerisine dahil edilmiştir.
- Çelikalay ve Demiralay'ın bu başarılı hizmetleri, TBMM tarafından da yakinen takip edilmiştir. Hatta Meclisin takdirleri Başkan Mustafa Kemal Paşa vasıtasıyla Demiralay Komutanı Hafız İbrahim Bey'e bildirilmiştir.
- Hoca İsmail Şükrü ve Hafız İbrahim Efendiler kuvvetlerinin düzenli ordunun içerisinde yer almasından sonra TBMM'deki görevlerine dönmüşlerdir.

- **<u>Kuvvay-i Milliye Birliklerine Komutanlık Yapmış Diğer Din Adamları:</u>**
- Hafız İbrahim ve Hoca İsmail Şükrü Efendilerden başka kimi din adamları da gönüllülerden oluşturdukları müfrezelerini komuta etmişlerdir. Örneğin, daha önce de belirtildiği gibi Çal Müftüsü Ahmet İzzet Efendi bunlardan birisidir. Müftü Ahmet İzzet Efendi Çal (Denizli) ve çevresinden oluşturduğu 100 kişilik müfrezesini Aydın-Köşk çephesinde komuta etmiştir. Yine Salihli-Bozdoğan cephesinde Kadı Zahid Molla, Bakırlı Hüseyin Hafız, Kırkağaç Müftüsü Mehmet Rıfat da Kuva-yi Milliye komutanlıkları yapmışlardır. Bunlardan Müftü Mehmet Rıfat Efendi düşmanla çarpışırken esir düşmüş ve Atina'da uzun süre esaret hayatı yaşamıştır.
- Bir diğer müfreze komutanı da Celal Bayar'ın "... İri vücutlu, başında kocaman sarığı, muntazam kesilmiş sakalı, elinde bir İngiliz filintası, belinde fişeklerle, İngiliz atı üzerinde çok heybetli görünüyordu.

Yanında beş silahlı muhafız vardı." diye tanımladığı Eşme Müftüsü Hacı Nafiz Efendi'dir.

- Ayrıca Urfa'da Abdullah Hoca, Antep'de Vezir Hoca, Tarsus'da Enis Hoca, Kilis'te Abdurrahman Efendi, Geyve'de Hafız Şevket, Kütahya'da Hafız İbrahim gibi daha pek çok din adamı cephelerde düşmanla vuruşmalara katılmıştır.

- **E. Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'nde Görev Alan Din Adamları**
- Müdafaa-i Hukuk örgütleri başlangıçta yereldi. Bu kuruluşların Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adı altında toplanmaları ile bütün vatanın kurtuluşu, ulusal bir devletin kuruluşu amaçlanmıştır. Başlangıçta belki sadece Yunan işgaline, Ermeni saldırılarına, Fransız, İngiliz ve İtalyanlara karşı başlayan mücadele, Sivas Kongresi'nden (7-11 Eylül 1919) sonra ülkenin bütününe yönelmiştir. Müdafaa-i Hukuk'un ve bu ana düşünce etrafında meydana gelen örgütlerinin

askeri güçle birlikte hareketi de yine Sivas Kongresi esnasında gerçekleştirilmiştir. TBMM de bu kuruluşların üzerine bina edilmiştir.

- Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'nin kuruluş ve faaliyetlerinde, din görevlileri ilk sırada görev almışlardır.

- **F. Milli Mücadele'de Fetvalar ve Atatürk**
- TBMM'nin açılış arifesinde, ülkenin işgalden kurtulabilmiş köşeleri, ayrı görüşlerin kavga sahnesi haline gelmiştir. Şeyhülislam Dürrizade Abdullah'ın yıkıcı fetvaları ve Bab-ı Âli'nin beyannameleri ile aldatılan halk, yer yer vatan kurtarıcılarının önüne dikilmiştir. Başta Mustafa Kemal olmak üzere Milli Mücadele'nin önde gelenlerinin "katli vacip olduğuna" dair fetvalar verilmiştir. Bunun üzerine Anadolu'nun muhtelif yerlerinde ayaklanmalar baş göstermiş, isyancılar Ayaş belinden Ankara'yı seyreder hale gelmişlerdir. İç ve dış ihanet odakları el ele vererek Anadolu'da bir kardeş kavgası çıkartmak suretiyle Türk halkını birbirine kırdırmak istenmiştir.

- Böyle bir anda başta Ankara Müftüsü Mehmet Rıfat Efendi (Börekçi) olmak üzere pek çok din bilgini vazifeye koşmuştur. O, Anadolu'da sağduyulu ve vatansever ulemayı harekete getirerek ulusal hareketin meşru olduğuna dair karşı fetvalar hazırlamıştır. Bu yönü ile Milli Mücadele'de fetvalar savaşına da tanık olunmuştur. Hemen belirtelim ki bu savaşta 155'i aşkın Anadolu ulemasınca tasdik edilen Ankara Fetvâsı, tek Dürrüzade Abdullah'ın imzasını taşıyan İstanbul Fetvâsı'nı hükümsüz kılmış, ulusal birlik ve beraberliği pekiştirmiştir.